

DRAMATURGIK KONFLIKTNING TURLARI VA BADIY FUNKSIYASI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i06.033>

M.Asqarova
M.Hojiyeva
Qo‘qon davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada dramaturgiyaning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo‘lgan konflikt (ziddiyat) tushunchasi, uning tabiati, tasnifiy turlari va asar strukturasidagi badiiy-estetik funksiyalari tadqiq etiladi. Maqolada klassik va zamonaviy adabiyotshunoslikning nazariy qarashlariga tayanilgan holda, konfliktning badiiy xarakter yaratish hamda g‘oyaviy niyatni ochib berishdagi o‘rni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: dramaturgiya, konflikt, pafos, kolliziya, tashqi konflikt, ichki konflikt, badiiy funksiya, xarakter, lirik-dramatik pafos

TYPES OF DRAMATURGICAL CONFLICT AND ARTISTIC FUNCTION

M.Askarova
M.Hojiyeva
Kokand State University

Abstract: This article examines the concept of conflict (contradiction), which is the main driving force of dramaturgy, its nature, classification types and artistic and aesthetic functions in the structure of the work. The article analyzes the role of conflict in creating an artistic character and revealing ideological intent, based on the theoretical views of classical and modern literary criticism.

Keywords: dramaturgy, conflict, pathos, collision, external conflict, internal conflict, artistic function, character, lyrical-dramatic pathos

Dramatik asar o‘zining tabiatiga ko‘ra bevosita harakat va jonli muloqotga asoslanadi. Bu harakatning yuzaga kelishi, rivojlanishi va muayyan nuqtaga yetib borishini ta‘minlaydigan bosh omil esa konflikt (lot. *conflictus* - to‘qnashuv, ziddiyat) hisoblanadi. Konflikt adabiy asarda shunchaki ikki tomonning qarama-qarshiligi emas, balki hayotiy qarashlar, ijtimoiy manfaatlar, ma‘naviy-axloqiy prinsiplarning o‘zaro to‘qnashividir.

Taniqli adabiyotshunos olim Izzat Sulton ta‘kidlaganidek: "Konflikt - dramatik asarning qoni va joni. Dramaturg hayotiy ziddiyatlarni tanlash va ularni badiiy umumlashtirish orqali pyesaning g‘oyaviy-badiiy muvozanatini belgilaydi" [1, 84-b].

Dramaturgik konfliktni o'rganish, uning turlarini tizimlashtirish va badiiy funksiyalarini aniqlash bugungi o'zbek adabiyotshunosligi oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir. Chunki davr o'zgarishi bilan dramaturgiyada konfliktning ifodalanish shakllari va xarakteri ham evrilishlarga duch kelmoqda.

Yana bir adabiyotshunos olim va munaqqid Homil Yoqubov konfliktni shunchaki syujetni harakatlantiruvchi mexanik vosita deb hisoblamagan. Uning talqinicha, konflikt - yozuvchining estetik ideali bilan hayotdagi mavjud illatlar yoki qarama-qarshi g'oyalarning to'qnashuvidir. Olim pyesadagi har bir to'qnashuv ortida ijtimoiy-tarixiy asos yotishi kerakligini ta'kidlaydi: *"Dramaturgiyada konflikt subyektiv xohish-istaklar to'qnashuvi bo'lib ko'rinsa-da, aslida u jamiyatdagi obyektiv qonuniyatlarni, sinfiy, ijtimoiy yoki ma'naviy qatlamlar o'rtasidagi real ziddiyatlarni aks ettirishi lozim. Shundagina asar chinakam badiiy pafosga ega bo'ladi."*

Olim dramatik asarlarni tahlil qilar ekan, konfliktning ko'lamiga ko'ra ularni quyidagi turlarga ajratgan:

1. Tarixiy-ijtimoiy konfliktlar: Bu to'qnashuv turi tub burilish davrlari, eskilik va yangilik o'rtasidagi murosasiz kurashlarni ifodalaydi. Homil Yoqubov Hamza dramaturgiyasini tahlil qilar ekan, "Boy ila xizmatchi" yoki "Paranja sirlari" pyesalaridagi konfliktni shunchaki shaxslararo adovat emas, balki feodal tuzum bilan yangilanayotgan ijtimoiy ong o'rtasidagi keng ko'lamli to'qnashuv sifatida baholaydi.

2. Xarakterlar konflikti (Shaxslararo ziddiyat): Olimning fikricha, dramaturgiyaning eng yuksak mahorati - ijtimoiy ziddiyatni muayyan xarakterlarning tabiati, psixologiyasi va shaxsiy manfaatlari orqali ko'rsata bilishdir. Konflikt quruq g'oyalar kurashi (sxematizm) bo'lib qolmasligi, uning jonli tili qahramonlar fe'l-atvoridan oqib chiqishi shart.

3. Ma'naviy-axloqiy (Vijdoniy) konflikt: Homil Yoqubov qahramonning o'z-o'zi bilan kurashiga ham jiddiy e'tibor qaratgan. Garchi sho'ro davri adabiyotshunosligida tashqi (sinfiy) konflikt birinchi planga surilgan bo'lsa-da, olim qahramonning ruhiy inqirozlari, burch va hissiyot o'rtasidagi ziddiyatlari pyesaning badiiy qimmatini belgilovchi asosiy omillardan biri ekanini qayd etadi.

H.Yoqubov pyesada konfliktning sun'iy ravishda cho'zilishi yoki asossiz ravishda tez yechilib ketishini keskin tanqid qilgan. Uning fikricha, konflikt asarning kompozitsion o'qi bo'lib, tugundan yechimgacha bo'lgan harakat pillepoyalarini mantiqiy bog'lashi kerak. Konfliktidagi dinamika pasaysa, pyesa zerikarli ritorikaga (quruq gapga) aylanadi.

Olim dramaturgiyaning teatr bilan uzviy bog'liqligini yaxshi anglagan. U sahna asaridagi konflikt tomoshabin qalbida "katarsis" (ruhiy poklanish) hosil qilishi kerakligini aytadi. Ziddiyatlar shunday jo'shqin va hayotiy berilishi kerakki, tomoshabin ijobiy qahramon bilan birga azob cheksin, antagonist (salbiy kuch)dan

nafratlansin va pyesa tugagach, undagi g'oyaviy yechim xulosasini o'zi bilan uyiga olib ketsin.

H.Yoqubov dramaturgik konfliktni asarning shunchaki tarkibiy qismi emas, balki uning falsafiy-g'oyaviy mundarijasi va badiiy me'morchiligini belgilovchi bosh mezon deb bilgan. Uning ushbu tizimli qarashlari bugungi o'zbek dramashunosligi uchun ham o'zining fundamental ilmiy qimmatini yo'qotmagan.

Adabiyotshunoslikda konflikt va kolliziya tushunchalarini o'zaro farqlash lozim. Kolliziya - hayotdagi mavjud ziddiyatlar, obyektiv qarama-qarshiliklar asosidir. Konflikt esa ana shu hayotiy kolliziyaning dramaturg badiiy tafakkuri elagidan o'tib, subyektiv shakl topgan, pyesa syujetiga ko'chgan ko'rinishidir.

Nemis klassik falsafasi vakili G.V.F.Hegel dramatik san'at haqida gapirganda konfliktning mohiyatini quyidagicha baholaydi: "Dramatik harakat shunchaki tinch holatning buzilishi emas, balki maqsadlarning to'qnashidir. Konflikt shunday vaziyatni taqozo etadiki, unda bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan kuchlar o'zaro aloqaga kirishishga majbur bo'ladi" [2, 312-b]. Bu degani, dramaturgiyada xarakter o'zini namoyon qilishi uchun unga qarshi turuvchi, uning irodasini sinovdan o'tkazuvchi to'siq (konflikt) majburiydir. Konfliktsiz dramatik xarakterning shakllanishi va rivojlanishini tasavvur qilib bo'lmaydi.

O'zbek va jahon adabiyotshunosligi tajribasidan kelib chiqib, dramaturgik konfliktlarni tabiati va yo'nalishiga ko'ra bir necha turlarga ajratish mumkin:

Tashqi konfliktda qarama-qarshilik qahramon va uni qurshab turgan muhit, jamiyat yoki boshqa qahramonlar o'rtasida kechadi. Buni quyidagi kichik turlarga bo'lish mumkin:

- Ijtimoiy-siyosiy konflikt: Davrning global muammolari, hokimiyat va xalq, adolat va tushunchalar to'qnashuvi (Masalan, Fitratning "Abulfayzxon" trajediyasi).

- Maishiy-axloqiy konflikt: Kundalik hayot, oilaviy munosabatlar, an'ana va yangilik o'rtasidagi ziddiyatlar (Masalan, Hamzaning "Boy ila xizmatchi" dramasi).

Ichki konflikt (avtokonflikt) qahramonning o'z qalbi, vijdoni, burchi va his-tuyg'ulari o'rtasida kechadigan ziddiyatdir. Bu yerda qahramon ham antagonist, paintings ham protagonist vazifasini bajaradi. XX asr va XXI asr o'zbek dramaturgiyasida (Sharaf Boshbekov, Erkin A'zam dramalarida) ichki konflikt yetakchilik qila boshladi. Olim To'ti To'rayeva o'z tadqiqotlarida yozadi: "Zamonaviy dramaturgiyada voqealar rivojidan ko'ra qahramon ruhiyatidagi evrilishlar, psixologik portlashlar birinchi planga chiqmoqda. Tashqi dushman bilan emas, o'z nafi va vijdoni bilan kurashayotgan qahramon obrazi ichki konfliktning mahsulidir" [3, 45-b].

Konflikt turi	Asosiy harakatlanuvchi kuchi	Badiiy ifoda shakli
Tashqi konflikt	Shaxs va jamiyat; qahramon va antagonist	Dialoglar, syujet chiziqlari, faol jismoniy harakat

Ichki konflikt	Burch va xohish; vijdon va nafs	Monologlar, psixologik pauzalar, ramziylik
-------------------	---------------------------------	---

Adabiyotshunos Yoqubjon Is'haqov konfliktning pafos bilan bog'liqligi haqida shunday deydi: "Konflikt asarning pafosini (badiiy jo'shqinligini) belgilaydi. Agar konflikt sun'iy bo'lsa, asardagi pafos ham soxta ritorikaga aylanadi" [4, 112-b].

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Dramaturgik konflikt - dramatik turning o'ziga xosligini belgilovchi eng muhim estetik kategoriya hisoblanadi. U asarning g'oyaviy-badiiy mag'zini tashkil etib, qahramonlar xarakterini harakatda va ziddiyatda ochib berishga xizmat qiladi.

Tashqi va ichki konfliktlarning o'zaro sintezi dramatik asarning badiiy qimmatini oshiradi. Zamonaviy o'zbek dramaturgiyasi tahlili shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda sof ijtimoiy konfliktlardan ko'ra, insonning ichki dunyosi, ma'naviy inqirozlari va ekzistensial muammolariga yo'naltirilgan ruhiy-psixologik konfliktlar yetakchi funksiyani bajarmoqda. Bu esa dramaturgiyaning insonshunoslik sifatidagi imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. - Toshkent: O'qituvchi, 1980.
2. Гегель Г.В.Ф. Эстетика. В 4-х томах. Т. 3. - Москва: Искусство, 1971.
3. To'rayeva T. Zamonaviy o'zbek dramaturgiyasida psixologizm muammosi. // O'zbek tili va adabiyoti jurnali. - Toshkent, 2018. - №2.
4. Ishaqov Yo. So'z san'ati jozibasi. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2005.